

DOSTÁL, J. Termín a jeho definice ve výkladových, terminologických a naučných slovnících a encyklopediích. *Modernizace výuky v technicky orientovaných předmětech a oborech. Dodatky*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 2003. s. 57. ISBN 80-7198-531-7.

TERMÍN A JEHO DEFINICE VE VÝKLADOVÝCH, TERMINOLOGICKÝCH A NAUČNÝCH SLOVNÍCÍCH A ENCYKLOPEDIÍCH

Dostál Jiří, ČR

Resumé

Příspěvek přináší soubor excerpovaných definic *termínu* z výkladových, terminologických a naučných slovníků a encyklopedií. Excerpované definice analyzuje pro potřeby technické a informační výchovy.

TERM AND ITS DEFINITION IN MONOLINGUAL, TERMINOLOGIC DICTIONARIES AND ENCYCLOPAEDIAS

Abstract

This work brings the collection of selected definitions of *terms* from monolingual, terminologic dictionaries and encyclopaedias. Selected definitions are analysed for the needs of technical and information education.

1 Úvod

Užitečným pomocníkem při odborné terminologické práci i při stylizaci odborného textu jsou slovníky nejrůznějších typů, neboť přehledně shrnují odborné názvy a výrazy. Odborníci je sestavují z různých hledisek a pro různé účely [1]. Ve všech oborech slouží k vyjádření nových poznatků nejen terminologie obecně vědní a speciální, ale i celé slovní zásoby běžného jazyka [2].

Na území České republiky byla vydána řada výkladových, terminologických a naučných slovníků a encyklopedií. Jedním z cílů této studie bylo z této literatury excerpovat definice termínu a utvořit jejich ucelený přehled. Druhým z cílů bylo analyzovat tyto definice z hlediska vhodnosti pro potřeby technické a informační výchovy.

U excerpovaných definic je uvedena lokalizace a jsou rozřazeny podle typu slovníku či encyklopedie. Příspěvek se nevěnuje překladovým slovníkům.

2 K definici termínu v odborné terminologické literatuře

V terminologicky zaměřené literatuře lze nalézt několik definic termínu, někdy též zastarale terminus technicus.

PROKOP, I. [3] uvádí, že termín je pojmenováním určitého významu, které jednoznačně a přesně vyžaduje pojmy a názvy, používané v odborném jazyku a které v souhrnu tvoří terminologii určitého odvětví lidského konání. Rovněž uvádí, že je možno konstatovat, že termín je pojmenováním pojmu vymezeného definicí a místem v soustavě pojmů daného vědního oboru (uvedeno jako oficiální definice Čs. ústřední terminologické komise).

STOFFA, J. [4] definuje termín jako odborné pojmenování, resp. odborný název určitého pojmu v daném oboru. Termíny neexistují izolovaně v jazyce samém, nýbrž v určité terminologické soustavě. Terminologie je tudíž souhrnem termínů daného odvětví lidského konání, činnosti či poznání.

SOCHOR, K [1] definuje, že termín je jako každé jiné slovo jednotkou slovní zásoby, tzv. lexikální jednotkou, a jeho úkolem je pojmenovat pojmy vlastní určitému

oboru, ať již vědeckému nebo praktickému. Je to základní stavební materiál odborného vyjadřování a vyniká významovou určitostí, přesností a jednoznačností.

3 Rozdělení a charakteristika jednotlivých typů slovníků

Existuje řada kritérií, dle kterých je možno slovníky dělit [2, 4, 1]. Z nich se jeví jako nejvhodnější toto dělení (uvedeno komplexně) [2]:

1. obecné výkladové slovníky – pomáhají při terminologické práci tím, že podávají celkový přehled o slovní zásobě. Zachycují totiž jak běžnou neobornou slovní zásobu, tak z ní vycházející a k ní se přimykající slovní zásobu odbornou,
2. frekvenční slovníky – slovníky tohoto typu ukazují, jak často se jednotlivá slova vyskytují v určitém druhu textu,
3. terminologické slovníky – ve stručnější podobě, ač ne zcela bez encyklopedických prvků, podávají slovní zásobu určitého oboru nebo podoboru,
4. věcné a pojmové slovníky – nejsou řazeny abecedně, nýbrž podle věcných a pojmových hledisek např. názvosloví jednotlivých norem,
5. encyklopedie, naučné slovníky – charakteristické uceleným výběrem i výkladem odborné terminologie vědy, techniky, kultury aj.,
6. speciální slovníky – jsou speciálně zaměřené, např. etymologický slovník.

4 Soubor excerpovaných definic dle typu slovníku, encyklopedie

1. Výkladové slovníky
  - Termín je odborná pojmenovací jednotka s přesným významem [5, s. 448].
  - Termín je odborné pojmenování v soustavě daného oboru, odborný název [10, s. 756].
  - Termín je odborný název, odborný výraz, přesné pojmenování [11, s. 361].
  - Termín je odborné pojmenování s přesným jednoznačným významem, odborné pojmenování, neoborně přesnější pojmenování vůbec [20, s. 146].
2. Terminologické slovníky
  - Termín je odborný název. Ustálené pojmenování užívané v odborném vyjadřování. Termíny jsou jednoznačné, význam bývá přesně definován, nemají citové zabarvení. Mohou být jednoslovné i víceslovné (sousloví): *přímka, pravý úhel* [9, s. 45].
  - Termín je výraz pro jistý pojem v soustavě pojmů vědního nebo výrobního oboru, vyznačující se kognitivním (racionálně pojmovým) významem, založeným na teoretickém poznání [12, 104].
3. Encyklopedie, naučný slovník
  - Termín je odborný název užívaný pro přesné a jednoznačné pojmenování vědeckých údajů zejména těch, pro něž v běžném jazyku chybí adekvátní výraz [6, s. 466].
  - Termín je odborný název užívaný pro přesné a jednoznačné označení vědeckých údajů, zejména těch, pro které v běžném jazyce chybějí odpovídající slova [8, s. 179].
  - Termín je odborný název, pojmenování pojmů, v soustavě vědního oboru má vymezený význam, např. *blizna, přídatné jméno* [16, s. 57].
  - Termín je odborný výraz, uměle utvořený výraz, vlastní nějaké vědě nebo umění [7, s. 897].
  - Termín je název, hlavně odborný název [22, s. 256],

- Termín je odborný název, technický výraz [23, s. 213].
- Termín je výraz nějaké vědě neb nějakému umění zvláštní [24, s. 1074].
- Termín je odborný název věci, anebo pojem vědecký nebo umělecký [14, 313].
- Termín je odborný název věci, anebo pojem vědecký nebo umělecký [15, 62].
- Termín je odborný název, slovo nebo slovní spojení s ustáleným a přesně vymezeným významem, jehož se užívá závazně v určitém vědním nebo pracovním oboru. Některé termíny jsou speciální výrazy jinak nepoužívané, např. tělocvičný termín *stoj spatný* – vzpřímený postoj těla, při němž jsou paty u sebe a špičky od sebe. U jiných termínů jde o specializované významy slov běžných např. *muška* - součást mířidel střelných zbraní [17, s. 486].
- V díle [21, s. 1074 - 1078] není uvedena přesná definice, o termínu a terminologii je pojednáno cca na pěti stranách.

4. Speciální slovník

- Termín je odborná pojmenovací jednotka. Přes německé *Terminus* ze středolatinšské a pozdnělatinské *terminus* téhož významu „výraz s přesně ohraničeným významem“, „původně mezník, hranice“ [13, s. 658],

5 Analýza

Jestliže má být žák uživatelem správné terminologie v oblasti technické a informační výchovy, musí si učitel správně uvědomovat význam pojmu termín. Učitel musí projevovat aktivní a tvořivý přístup při výběru termínů a jejich definic. Jak výše uvedené prokazuje, existuje celá řada informačních zdrojů, z kterých může čerpat.

Komparovat je možno vždy slovníky stejného typu. V uvedených definicích je možno v některých případech pozorovat určitou podobnost, způsobenou pravděpodobně čerpáním ze stejných informačních zdrojů, např. [14, s. 313] a [15, s. 62].

Definice ve výkladových slovnících jsou charakteristické svou stručností, výstižností. Všechny uváděné jsou podobného charakteru.

Z definic uvedených v terminologických slovnících je možno pozorovat předpoklad jejich studia odborníky nebo čtenáři blíže zájímaví se o příslušný specifický obor. Nejvhodněji formulovaná se jeví definice [9, s. 45].

Z encyklopedických děl se jeví jako nejvhodněji formulovaná definice [17, s. 486], je srozumitelná i pro neoborníky a uvádí vhodné příklady, pro potřeby edukačního procesu se jeví jako nejvhodnější ze všech uváděných. Definice [23, s. 213] je s ohledem na rozsáhlé encyklopedické dílo příliš stručná.

Vhodné je rovněž studium speciálních slovníků, jakým je např. etymologický. Je tak možno žákům sdělit i původ příslušných výrazů.

6 Závěr

Podařilo se demonstrovat ucelený soubor excerpovaných definic pojmu termín. Prokázalo se, že na jeho základě je možno provést analýzu definic a uplatnit snahu vyčlenit nejvhodnější. Rovněž vyšlo najevo, že encyklopedická díla u nás mají velkou tradici a jejich vydávání ve větších nákladech se datuje již k roku 1872 [24].

7 Literatura

[1] SOCHOR, K. *Příručka o českém odborném názvosloví*. Praha : ČSAV, 1955. 66 s.

[2] POŠTOLKOVÁ, B., ROUDNÝ, M. a TEJNOR, A. *O české terminologii*. Praha : Academia, 1983. 119 s.

DOSTÁL, J. Termín a jeho definice ve výkladových, terminologických a naučných slovnících a encyklopediích. *Modernizace výuky v technicky orientovaných předmětech a oborech. Dodatky*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 2003. s. 57. ISBN 80-7198-531-7.

- [3] PROKOP, I. Odborná terminologie z hlediska lexikografické problematiky. *Časopis Normalizace*. č. 9 – 10, 1972.
- [4] STOFFA, J. *Terminológia v technickej výchove*. 2. vyd. Olomouc : PdF UP, 2000. 161 s. ISBN 80-244-0139-8
- [5] ČERVENÁ, V., FILIPEC, J. a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. 647 s. ISBN 80-200-0493-9
- [6] *Universum – všeobecná encyklopedie*. díl 9, Sp – T. Praha : Odeon, 2001. 646 s. ISBN 80-207-1071-X
- [7] ŠUBERT, F. A. a kol. *Malý Ottův slovník naučný*. díl 2, L – Ž. Praha : Vydavatelství OTTO, 1906. s. 1208
- [8] ŘÍMAN, J. a kol. *Malá československá encyklopedie*. Š – Ž. Praha : Academia, 1987. 928 s.
- [9] HAUSER, P. a kol. *Slovník jazykovědné terminologie*. Brno : Nová škola, 2001. 108 s. ISBN 80-7289-032-8
- [10] BUCHTELOVÁ, R., CONFORTIOVÁ, H., a kol. *Akademický slovník cizích slov*. 1. vyd. Praha : Academia, 1995. 834 s. ISBN 80-200-0523-4
- [11] PALA, K. *Slovník českých synonym*. Praha : Nakladatelství Lidových novin, 2000. 479 s. ISBN 80-7106-450-5
- [12] LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc : UP, 1999. 113 s. ISBN 80-7067-965-4
- [13] REJZEK, J. *Etymologický slovník slov*. Praha : LEDA, 2001. 725 s. ISBN 80-85927-85-3
- [14] *Komenského slovník naučný*. svazek X, Sl – Ž. Praha : Nakladatelství a vydavatelství Komenského, 1938. 616 s.
- [15] *Nový velký ilustrovaný slovník naučný*. svazek XVII, Šo – Ž. Praha : Nakladatelství Nebeský a Beznoska, 1932. 317 s.
- [16] *Všeobecná encyklopedie DIDEROT*. svazek 8, T – Ž. Praha : DIDEROT, 1999. 493 s. ISBN 80-902723-0-4
- [17] PROCHÁZKA, V. *Příruční slovník naučný*. svazek IV, S – Ž. Praha : Academia, 1967. 933 s.
- [18] KOCOUREK, R. Terminologie a odborná lingvistika na přelomu století: směry vývoj a posun cílů. *Sborník příspěvků z II. a III. konference TERMINA 2000*. Liberec : Galén, 2000. s. 12 – 30. ISBN 80-7262-105-X
- [19] DOSTÁL, J. Terminologické poznámky k dílu RAMBOUSEK, V. a kol. Technické výukové prostředky. *Sborník z mezinárodní vědeckoodborné konference Modernizace výuky v technicky orientovaných předmětech a oborech*. Olomouc : 2002. s. 264 - 266. ISBN 80-7198-531-7
- [20] HAVRÁNEK, B. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. Š – V. Praha : Academia, 1989. 425 s.
- [21] *Ottův slovník naučný nové doby – dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*. svazek 2, díl 6. Praha : NOVINA, 1943. 1375 s.
- [22] *Ottův slovník naučný*. díl 25, T – Tz. Praha : Vydavatelství OTTO, 1906. 995 s.
- [23] *Masarykův slovník naučný*. díl VII. Praha : Československý kompas, 1933. 1089 s.
- [24] RIEGER, L. F. *Slovník naučný*. díl 9, S – V. Praha : Nakladatelství I. L. KOBER, 1872, 1347 s.

Lektoroval: Prof. Ing. Ján Stoffa, DrSc.

Kontaktní adresa:

PaedDr. PhDr. Jiří Dostál, Ph.D.

Katedra technické a informační výchovy PdF UP Olomouc

e-mail: dostalj@pdfnw.upol.cz